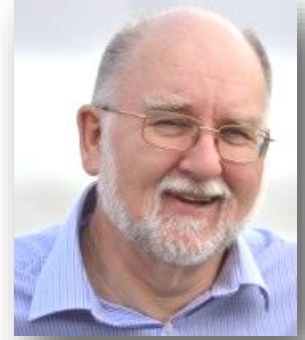

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

Iolo Morganwg a Cherdd yr Eos ar Lan Elái (Rhan 3)

Un o gerddi hyfrytaf Iolo Morganwg yw un y mae'n honni iddi gael ei chanu gan Ddafydd Gibwn o Sain Ffagan yn 1660 – bron i gan mlynedd cyn i Iolo gael ei eni yn 1747! Fel y nodwyd yn rhifyn mis Mai, yr hyn a gawn yn y gerdd synhwyrus, ramantaidd hon yw llanc ifanc o brydydd yn adrodd fel y bu'n crwydro'n unig wrtho'i hun yn ymyl coed ger afon Elái ar noson braf o Fai – mis byr ei nosau, mis cynta'r haf, a mis y cariadon – wedi ymgolli yn ei fyfyrddodau ac yn glaf o gariad. Wrth iddo rodio ger yr afon, fe glyw eos yn canu'n swynol ac yn llawen o 'lwynios' (sef 'llwyni bychain') cyfagos, ac mae corff y gerdd yn sgwrs rhwng y bardd a'r eos lle mae'n dilyn hen gonfensiwn mewn cerddi Cymraeg trwy ofyn i'r aderyn fynd yn llatai (h.y. yn negesydd serch) drosto at ferch yn Nhyllgoed.

Fel y nodwyd y tro diwethaf, a barnu oddi wrth amllder y cyfeiriadau at eosiaid yng ngherddi Iolo, mae'n amlwg ei fod yn arbennig o hoff o'r aderyn ymfudol hwnnw, nid yn unig oherwydd ei lais swynol, ond hefyd am fod ei ddyfodiad yn arwydd fod yr haf gerllaw. Mae'r disgrifiadau llawn ansoddeiriau a geiriau cyfansawdd yn y gerdd o'r aderyn ac o fyd natur, rhyngddynt yn creu darlun cyfareddol o Fro Morgannwg, 'gardd Cymru' a 'pharadwys tir Prydain' fel y'i gelwir gan Iolo mewn cerdd arall. Mae'n noson glir; mae'r nant yn ddisglair; mae'r coed yn ir; mae blodau yn y llain. Mae'r eos fwyn yn 'gantores feindlos fach', a'i llais hyfryd, peraidd 'yn deffro dyffryn'.

Mae'r disgrifiad o'r ferch hithau yn un paradwysaidd. Merch ugain mlwydd oed ydyw, yn byw nid nepell i ffordd yn Nhyllgoed, tua hanner ffordd rhwng Sain Ffagan a Llandaf. 'Fairwater' yw'r enw Saesneg ar Dyllgoed, ac mae'r ddau enw'n hen, yn mynd yn ôl i'r Oesoedd Canol. Mae'r enw Saesneg yn cyfeirio at nant sy'n llifo i afon Elái. 'Tywyll goed' yw ystyr yr enw Cymraeg, meddai rhai; mae eraill wedi awgrymu mai sôn y mae am goed wedi eu tyllu (sef yr arfer o greu tyllau mewn coed i gadw gwenyn ynddynt); ond mae'n fwy tebygol fod yr enw Cymraeg, fel yr un Saesneg, yn cyfeirio at y nant, a honno'n tyllu llwybr trwy'r goedwig.

Enw'r ferch yn y gerdd yw 'Gwen'/'Gwenno', a ddefnyddir yn aml yn enw confensiynol ar ferch yn y canu serch Cymraeg, ac mae'r bardd yn pentyrru disgrifiadau ohoni trwy gydol y gerdd, a'r rheini hefyd yn rhai stoc. Mae'n deg, yn fwyn, yn gain, yn gynnes, ac yn 'llon ei llais'. Defnyddir yr ymadroddion 'deuliw'r lili', 'lliw'r can', 'deuliw'r manod' a 'ceingan' i bwysleisio gwynder ei phryd a'i gwedd – mae'n wynnach na gwyn – ond y mae hefyd yn 'ddeuliw'r hinon' (hynny yw, mae'n wridog iawn); ac ar ben y cwbl, mae hi'n 'lliw

blodau'r llain gerllaw', y 'teca' 'rioed ei rhyw', ac yn wir, yn 'ail Dido', sef un o gariadon enwog yr Hen Fyd.

Mewn gwrthgyferbyniad llwyr i'r ferch a'r eos a byd natur o'i gwmpas, mae'r llanc yn eithafol o druenus ei gyflwr. Mae'n unig; mae'n wylo fel y glaw; mae trymder yn ei galon a phoen o dan ei fron o gariad at y ferch; a lle y mae hi yn deg ei golwg, yn llawn bywyd, ac (fel yr eos) yn 'llon ei llais', mae'r bachgen yn nychlyd ei wedd a chwynfanus ei gân, a'i unig obaith am dorri ei 'drallod trwm' yw y bydd y ferch yn ymateb yn gadarnhaol i neges yr eos a'i briodi ar fyrder.

Fe gawn, felly, yn y gerdd hon holl gynhwysion rhamantiaeth: serch, natur, hiraeth, eithafrwydd, emosiwn. Ac nid yn y gerdd hon yn unig o bell ffordd, oherwydd mae'r nodyn rhamantaidd hwnnw'n seinio'n fyddarol trwy farddoniaeth Iolo. Nid heb achos y dywedodd yr Athro Alun Llywelyn-Williams: 'Efallai mai Iolo Morganwg oedd y rhamantydd mwyaf eithafol a welodd Cymru erioed.' Yn hynny o beth, fel mewn sawl ffordd arall, gellid dadlau nad yw Iolo yn perthyn i brif ffrwd bywyd diwylliannol Cymraeg ei ddydd, oherwydd rhaid aros tan ddiwedd y 19eg ganrif cyn y gwelwn Ramantiaeth yn cyrraedd Cymru yn ei grym, er y dyldid pwysleisio fod dylanwadau rhamantaidd yn gryfach yn y tir mewn cyfnodau cynharach nag y rhoddir cyfrif amdanynt weithiau. A rhaid cofio, wrth gwrs, fod Iolo yn cydoesi â mudiad Rhamantaidd grymus yn Lloegr, a bod cysylltiadau diddorol rhyngddo a beirdd rhamantaidd megis Coleridge a Wordsworth.

Ar y mesur 'Mwynen Mai' y mae'r gerdd, un o fesurau mwyaf poblogaidd y carolau haf traddodiadol, ac mae'r odli a'r cyflythrennu sy'n drwch trwyddi yn ychwanegu'n sylweddol at ei naws synhwyrus, hudolus. Nid rhyfedd i'r Athro Griffith John Williams ddweud amdani, 'Bardd rhamant, a'i galon yn dawnsio i fwisig y geiriau, a ganodd y gerdd hon', ac i'r Athro Prys Morgan ddatgan, 'It is one of the most purely musical poems in Welsh.' Dyma'r gerdd. Mwynhewch!

- 1 A minnau'n hwyr fyfyrion yn unig wrtho' i'm hunan,
Yn ymyl coed yn rhodion gerllaw i lan Elái,
Clywn rywiog lais yr eos yn hygar o lwyn agos,
A chryno'i chân ddechreunos, tra llon ym myrnos Mai.
- 2 Oedd trymder yn fy nghalon, 'waith caru deuliw'r hinon,
Galarais dan ddoluron am hon, dyn llon ei llais;
Rhaid wylo'n dynn amdeni, a'm bwriad yno'n berwi,
O'i chariad, deuliw'r lili, mae cur i mi i'm ais.
- 3 Cyfarchwn well i'r eos llawn awen mewn llwynios,
Uch claernant mewn eglurnos, gantores feindlos fach:
"O'r eos fwyn o'r llwyni â'th feliath, da dy foli,
Yn rhwydd rho gyngor imi, ryw nawdd i'm peri'n iach."

- 4 Gofynnai'r eos beraidd, "Pam wyt ti'r mab serchogaidd
Yn wyllo, clyw, mor waelaidd â chân gwynfanaidd faith?
Rho glywed imi'n union pwy alar sy'n dy galon,
Dymunwn wella'th ddwyfron; i'r gwirion da yw'r gwaith."
- 5 Rhais ateb iddi'n dyner, yn ystig mewn hynawster,
"Wyt imi'n dda dy dymer, O'r eos lwysber lais;
O byddi di mor addfwyn, atolwg, dos o'r tewlwyn,
A dwg at lasferch lwysfwyn bob gair o'm cwyn a'm cais."
- 6 "Rho glywed imi'r Cymro, ba le mae Gwen yn trigo,
Mae 'mryd i'n hynaws heno weld Gwenno deg ei
gwawr.
Ble mae lliw'r can yn aros? Gobeithia'n rhwydd i'r eos;
Mi ddygaf iddi'n agos dy eiriau'n glos ar glawr."
- 7 "Rho ergyd brys o'r irgoed, deallgar daith i Dyllgoed,
At gynnes ferch ugeinoed, o'r teca' 'rioed ei rhyw;
Cei weled Gwen, ail Dido, un hoenus deg yw honno,
'Waith caru hon wy'n curio, mae'n beraidd yno'n byw."
- 8 "Y carwr mwynaidd cywrain, wylofus yw dy lefain,
Af at y rywiog riain, lliw blodau'r llain gerllaw;
Mynegaf i liw'r hinon y dolur sy'n dy galon,
A bod dy dagrau'n heilltion fal defni gloywon glawr."
9. "Can diolch iti'r deryn, â'th gân yn deffro dyffryn,
A diddos byth bo'th dyddyn, llwyn celyn gerllaw cwm;
Duw wnêl i ddeuliw'r manod fy mynnu ar fyr yn briod,
Mae'm gobaith, Duw sy'n gwybod, y torr hi'm trallod
trwm."
- 10 Os gofyn neb yn unman pwy ganws hyn i'r geingan,
Mab ifanc yn San Ffagan o brydydd diddan dwys;
Mae gwaeledd yn ei galon am honno, deuliw'r hinon,
Fe yrr ei chlod o gylchon mewn cerddi llon a llwys.

Geirfa

rhywiog = gwych, pur, addfwyn
hygar = hawddgar, annwyl, hyfryd
'waith = oherwydd
deuliw = dwywaith mor deg
hinon = heulwen
doluron: lluosog 'dolur'
dyn: gall fod yn wrywaidd neu'n fenywaidd
amdeni = amdani
ais = asen; bron, mynwes
llwynios = llwyni bychain
uch = uwch
claernant = nant ddisglair
eglurnos = noson glir, ddigwmwl
meindlos: main + tlws/tlos
meliaith: mêl +iaith
gwirion = di-fai, diniwed
ystig = brwd, parod
glwysber = glwys (= hyfryd) + pêr (= melyn)
o byddi = os byddi
glasferch = merch ifanc
gwawr = lliw; golwg, ymddangosiad
can = gwyn
irgoed: ir (= gwyrddlas) + coed
hoenus = llawn bywyd, bywiog
curio = nychu, dihoeni
heilltion: lluosog 'halt'
fal = fel
defni: lluosog 'dafn'
manod = eira mân
canws = canodd
ceingan: cain + can (= gwyn)
cylchon: lluosog 'cylch'
llwys = hyfryd